Kon. B... Gen.
XLV
580

...ZE LETTERTEEKENS EN HUN SAMENSTELLING

DOOR
N. J. VAN DE VECHT

MET 67 AFBEELDINGEN
EN EEN VOORREDE VAN
JOHAN B. SMITS
DIRECTEUR VAN HET INSTITUUT VOOR
KUNSTNIJVERHEIDSONDERWIJS

UITGEGEVEN TE ROTTERDAM DOOR
W. L. & J. BRUSSE'S UITGEVERSMAATSCHAPPIJ
N.V.

N. J. VAN DE VECHT

DE GRONDSLAG VOOR HET ONTWERPEN VAN VLAKKE VERSIERING. Een principieele beschouwing over het ontwerpen van Vlakornament voor hen die belangstellen in de ontwikkeling van de toegepaste kunst in Nederland, alsmede voor hen die practisch daarin werkzaam zijn en ten dienste van het onderwijs. Met 103 platen en een voorrede van Prof. R. N. Roland Holst. 2e druk. Prijs f 4.50; gebonden f 5.75

DE TOEGEPASTE KUNSTEN IN NEDERLAND EEN REEKS VAN 24 MONOGRAFIEËN over hedendaagsche sier- en nijverheidskunst. Met vele afbeeldingen en talrijke praktische inlichtingen en gegevens. Prijs per monografie f 1.50. Bij inteekening voor de geheele reeks f 1.25 per monografie. Vraag uitvoerig prospectus.

1. JAN WILS: De sierende elementen van de bouwkunst.
2. ALB. PLASSCHAERT: Muurschilderingen.
3. W. F. GOUWE: Glas-in-lood en -mozaïek.
4. J. LAUWERIKS: Plastische kunst in huis.
5. JUST HAVELAAR: Het moderne meubel, 2de dr.
6. A. H. JANSEN: Het industrieel uitgevoerde meubel.
7. W. RETERA WZN.: Behangsel en bespanningsstoffen.
8. C. VAN DER SLUYS: Machinale Textielkunst.
9. C. DE LORM: Het gezellige binnenhuis, 2de dr.
10. IR. S. VAN RAVESTEYN: De sierkunst op Nederlandsche passagiersschepen.
11. H. ELLENS: Onze disch (messen, vorken, serviezen enz.)
12. W. H. GISPEN: Het sierend metaal in de bouwkunst.
13. H. HANA: Batik, bedrukte stof, klein lederwerk.
14. E. M. ROGGE: Naaldkunst, kantwerk en handweven.
15. KAREL WASCH: Glas en Kristal, 2de dr.
16. DR. H. E. VAN GELDER: Pottenbakkerskunst, 2de dr.
17. C. PROOS-BERLAGE: Sierkunst en vrouwenkleeding.
18. JONKVROUW DR. C. H. DE JONGE: Sieraden.
19. J. DE MEYER: Gewijde kunst.
20. J. W. F. WERUMEUS BUNING: Het tooneeldecor.
21. O. VAN TUSSENBROEK: Speelgoed, marionetten, maskers en schimmenspelen.
22. DR. J. J. DE GELDER: Het schoone boek.
23. W. F. GOUWE: Grafische kunst i. h. practische leven.
24. G. H. PANNEKOEK JR.: De verluchting van het boek.

Verzamel-etui's, 4 stuks voor de geheele reeks f 2.50, per stuk f 0.70.

DR. H. P. BERLAGE

INLEIDING TOT DE KENNIS VAN DE ONTWIKKELING DER TOEGEPASTE KUNST. Een cultuurstudie van dezen tijd. Vijf voordrachten gehouden aan de Nederlandsche Handels-hoogeschool te Rotterdam. Met 92 afbeeldingen. Prijs f 4.90, geb. f 6.25.

JO DE JONG

DE NIEUWE RICHTING IN DE KUNSTNIJVERHEID IN NEDERLAND. Met 287 afbeeldingen, f 6.50, geb. f 7.75

Rp 312.000,-

0010-75641250
0000104059 6

PERPUSTAKAAN NASIONAL

PERPUSTAKAAN NASIONAL

QPCARD

ONZE LETTERTEEKENS EN HUN SAMENSTELLING

AAN DE NAGEDACHTENIS VAN
PROF. DR. A. J. DER KINDEREN

PERPUSTAKAAN NASIONAL

QPCARD

XLV 580

ONZE LETTERTEEKENS EN HUN SAMENSTELLING

EEN EENVOUDIGE BESCHOUWING OVER HET TEEKENEN VAN LETTER-COMPOSITIES VOOR HEN DIE BELANG STELLEN IN DE ONTWIKKELING VAN DE TOEGEPASTE KUNST IN NEDER-LAND, ALSMEDE VOOR HEN DIE PRAC-TISCH DAARIN WERKZAAM ZIJN EN TEN DIENSTE VAN HET ONDERWIJS

DOOR N. J. VAN DE VECHT

Leeraar in de Compositie aan het Insti-tuut voor Kunstnijverheidsonderwijs en aan het Rijksinstituut tot opleiding van Teekenleeraren te Amsterdam

MET 67 AFBEELDINGEN

EN EEN VOORREDE VAN JOH. B. SMITS

ROTTERDAM MCMXXX

W. L. & J. BRUSSE'S UITGEVERSMAATSCHAPPIJ N.V.

KON. BAT. GENOOTSCHAP VAN K. EN W.

PERPUSTAKAAN NASIONAL

QPCARD

INHOUD

Voorrede, door Joh. B. Smits . . . . . Bladz. 7
Inleiding 9
Kort historisch overzicht 11
De letters en hunne toepassing 32
Het randschrift 59
Het monogram 63
Toepassingen van moderne lettervormen 67

LIJST DER AFBEELDINGEN

1 Letterstamboom, Joh. B. Smits . . . . . Bladz. 10
2 Steeninscriptie, uit Ern. Diehl 13
3 Gedeelte eener bladzijde van Virgilius, Aeneis (4e eeuw) 13
4 Letters van de Trajanuszuil. 14
5 Halfunciaal, Gallisch 7—8ste eeuw 15
6 Iersch schrift, 8ste eeuw 16
7 Germaansch schrift, 9e eeuw 17
8 Angelsaksisch schrift, 8ste eeuw 18
9 In Tours geschreven, 9e eeuw 19
10 In Engeland geschreven, 10e eeuw 20
11 Italiaansch schrift, 12e eeuw 22
12-13 Alphabet van Leonardo da Vinci en Luca Pacioli, Italië, 16e eeuw 24-25
14-15 Alphabet van Geoffroy Tory, Frankrijk, 16e eeuw 26-27
16-17 Alphabet van Juan Yciar, Spanje, 16e eeuw. . . 28-29
18 Voorbeeld van misbruikte letterteekens 34
19 Alphabet in groote en kleine letters. 36
20 Woordvormingen, Redis-pen 36
21 Alphabet, groote en kleine letters, Ato-pen. 37
22 Schrift met de Redis-pen 38
23 Schrift met de Ato-pen 39

24 Geconstrueerd alphabet. . . . . Bladz. 40
25 Enkele bijzonderheden 42
26-30 Verhoudingen van letterdikte tot letterhoogte . 44-48
31-32 Lettercomposities in letters van één dikte en in letters waarbij dik en dun gebruikt is, zonder en met het lettervoetje 50-51
33 Het alphabet in kleine letters 54
34 De cijfers 55
35 Toepassing van de kleine letters 56
36 Schema van een randschrift 59
37-38 Randschriften 60-61
39-41 Verschillende toepassingen 62-65
42 Onder elkaar geplaatste letters 66
43 Prof. R. N. Roland Holst, ontwerp bandstempel . . . 69
44-47 S. H. de Roos, Hollandsche mediaeval, Grotius, Erasmus mediaeval en Erasmus cursief 70-71
48 Joh. B. Smits, Alphabet 1910 72
49 K. van Leeuwen, titel 72
50 A. Kurvers, lettertoepassing 73
51 Huib Luns, lettertoepassing 74
52 André van der Vossen, Houtsnede letter 75
53-54 Jac. Jongert, letters 1914 en 1929 76-77
55-56 Jac. Jongert, kop voor een tijdschrift en advertentie 78
57 J. B. Heukelom, ontwerp voor bandstempel 79
58-59 J. van Krimpen, Lutetia romein en cursief, Romanée romein en kapitalen, dubb. Augustijn open kapitalen 80-81
60 André Verhorst, lettertoepassingen 82
61 W. Papenhuyzen, lettertoepassing 83
62 J. D. Ros, lettertoepassing 83
63-64 Nat. schilderschool, Utrecht, lettercomposities . 84-85
65 Machiel Wilmink, reclames 86
66-67 N. J. van de Vecht, advertenties 87-88

VOORREDE

HET mag zijn aangename bekoring hebben, al dwalende, de bijzonderheden van stad of streek te leeren kennen; onze rustelooze tijd geeft ons zelden daartoe gelegenheid. Wij aanvaarden dan ook gaarne een goede kaart of gids om ons snel te kunnen oriënteeren en sparen daarmede tijd dien wij voor een beter doel kunnen gebruiken.

Hij die, gedwongen of uit belangstelling, studie wil maken van de problemen der letters en hunne toepassing, ziet zich voor een chaos gesteld, waarin hij slechts na veel tijdroovend onderzoek, orde zal kunnen brengen.

Velen zullen dan ook den samensteller van deze beknopte gids dankbaar zijn.

De wijze waarop steeds de kern der vraagstukken wordt behandeld, maakt ons spoedig vertrouwd met de voornaamste wegen van den doolhof der lettervormen. Het inzicht hierdoor verkregen stelt, beter dan het beste „voorbeeldenboek" den gebruiker van dezen gids in staat de juiste oplossing voor een bepaald geval te vinden.

Bovendien wordt hij in de gelegenheid gesteld, de historische ontwikkeling der letter, in korte trekken, na te gaan; welke kennis onmisbaar is voor een ieder die zich ernstig met de lettervormen heeft bezig te houden.

Ongetwijfeld voorziet deze handleiding in een behoefte en zal gaarne worden geraadpleegd.

Joh. B. Smits.

PERPUSTAKAAN NASIONAL

QPCARD

INLEIDING

IN „De grondslag voor het ontwerpen van vlakke versiering" heb ik gewezen op het principieele verschil dat bestaat tusschen vrije en toegepaste kunst.

Ik heb daarin aangetoond, dat het voor de beoefenaars van toegepaste kunst noodzakelijk is bij hun werk steeds te denken aan de plaats waar, het doel waarvoor en de middelen waaruit het werk ontstaan moet.

GA UIT VAN DE AANWEZIGE FACTOREN!

Dit is de stelregel die ook in dit letterboek ontwikkeld is.

Indien bij het ontwerpen van vlakke versiering wetmatigheid een eerste eisch is, bij het gebruik van letters is dit niet minder noodzakelijk. Zoo ergens de begrippen DOEL en MIDDEL verwisseld worden, dan is dit zeker in erge mate het geval bij de toepassing van onze letterteekens. Daarom geef ik, voor hen die bij hun werk iets voelen van roeping, deze eenvoudige handleiding, aangevuld met een aantal toepassingen van moderne lettervormen, daartoe door verschillende ontwerpers afgestaan.

Ik dank van harte allen die den eersten druk van mijn boek over ornament zoo vriendelijk ontvingen en hen die mij aanspoorden tot dit werk over de letterteekens en die mij hun zeer gewaardeerde hulp er toe verleenden.

N. J. van de Vecht.

PERPUSTAKAAN NASIONAL

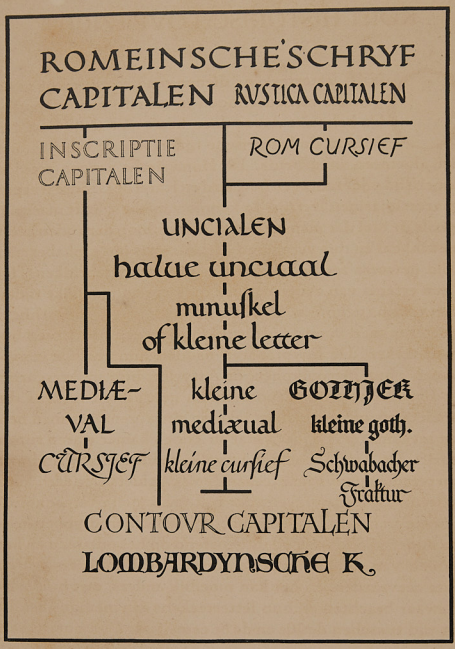

1 JOH. B. SMITS, LETTERSTAMBOOM

KON. BAT. BENOOTSCHAP VAN K. EN W.

KORT HISTORISCH OVERZICHT

ONZE letterteekens dienen om gedachten of meer gewone mededeelingen in schrift vast te leggen. De behoefte dat te doen heeft niet altijd bestaan, zelfs in de historische tijden was de schrijfkunst niet algemeen in gebruik. De Homerische zangen werden langen tijd ongeschreven bewaard en Karel de Groote was pas op veertigjarigen leeftijd de kennis van het schrift machtig. Zooals de taal der menschen zich in den loop der tijden heeft ontwikkeld en dus veranderd is, zoo ook is ons alphabet niet altijd geweest zooals wij het tegenwoordig gebruiken. Het is een erfenis van eeuwen, door duistere en moeilijke tijden heen tot ons gekomen. In de kinderjaren van de menschheid gebruikte men voor de uitdrukking van een begrip een bepaald teeken. De Egyptenaren hadden hun „heilige insnijdingen", hun hieroglyphen; de Assyriërs hun spijkerschrift. De Phoniciërs en de Noormannen gebruikten teekens die runen genoemd werden. In zekeren zin waren die runen heilige teekens, op Alvader's staf en Thor's hamer waren runen gegrift. De Ariërs, het moedervolk, hadden in verband met hun eeredienst mystieke teekens, er is dus niets wonderlijksch in, wanneer in de teekens der nakomelingen overeenkomst te bespeuren valt. De oeroude Egyptische hieroglyphen hebben ongetwijfeld invloed uitgeoefend op het ontstaan en het vormen van de Phonicische runen. De Phoniciërs waren echte zeevaarders en het kan moeilijk anders, met hun handelswaar brachten zij hun letterteekens aan menige kust. In den tijd tusschen de 10e en de 8e eeuw voor Chr. ontwikkelt

zich uit die Phonicische teekens het Grieksche alphabet. De Romeinen hebben gedeeltelijk van de Grieken overgenomen, gedeeltelijk uit dezelfde bronnen geput. Onze tegenwoordige letters, hoe varieerend vaak van vorm, beantwoorden in hoofdzaak aan één grondvorm en dat is de Romeinsche. Maar deze lettervorm heeft door al die eeuwen heen een heele geschiedenis doorloopen. Tijdens de Romeinsche wereldheerschappij waren ze in gebruik van de Noord- tot de Zwarte zee en volgens één en dezelfde constructie geteekend. We kennen allen wel 'n afbeelding van een Romeinschen triumfboog waarop ze in het fronton zoo prachtig gehakt zijn. Die uitstekend bewerkte frontons hebben de algemeen heerschende meening gevestigd, dat de in steen gehakte letter het voorbeeld geweest is voor de geschreven letter. De oudste, nog bestaande handschriften zijn van jonger datum dan sommige steeninscripties. Men bedenke hierbij echter, dat een stuk papyrus toch wel vergankelijker van aard is dan een plaat marmer en dat een houtje of stukje riet benevens eenig zwartsel eerder binnen het bereik van den menschelijken geest gelegen zal hebben dan de scherpe, geharde, stalen beitel. In een uitstekend gedocumenteerd artikel „Oorsprong en ontwikkeling onzer lettervormen" in het jaarboek voor Nederl. Amb. en Nijv. kunst 1922 maakt Joh. B. Smits het meer dan waarschijnlijk dat de Romeinsche letter van de monumenten ontstaan is uit de geschreven letter. Hij schrijft:

„Van veel grooter belang, voor ons doel, zijn echter de romeinsche steeninscripties, die heden nog in grooten getale aanwezig zijn en een goed denkbeeld kunnen geven van de geschiedenis der geschreven romeinsche lettervormen. Want mijns inziens staat het vast dat de in steen gehouwen letters

PERPUSTAKAAN NASIONAL

IMP·CAES·M·AVRELIO·ANTONINO·PIO·FELICI·
AVG·TRIB·POTEST·IIII·COS·DESIGNATO·P·P·COS·
IMP·CAES·L·SEPTIMI·SEVERI·PII·PERTINACIS·AVG·ARAB·
ADIAB·PARTHICI·MAX·FORTISSIMI·FELICISSIMI·FILIO·
DIVI·M·ANTONINI·PII·GERM·SARMAT·NEP·DIVI·ANTONINI·
PII·PRONEPOTI·DIVI·HADRIANI·ABNEPOTI·DIVI·TRAIANI·
PARTHICI·ET·DIVI·NERVAE·ADNEPOTI·
SACRAE · REG· XIIII·

2 STEENINSCRIPTIE UIT ERN. DIEHL WAARIN DE SCHRIJFVORMEN DUIDELIJK TERUG TE VINDEN ZIJN (JOH. B. SMITS)

VICIT INTERDVM PIETAS DATVR ORA TVERI
NATETVAETNOTASAVDIREETREDDEREVOCES
SICEQVIDEMDVCEBAMANIMOREBAROVEFVTVRVM
PEMPORADINVMERANSNECMEMEACVRAFEFELLIT
QVASEGOTETERRASETQVANTAPERAEQVORAVECTVM
ACCIPIOQVANTISIACTATVMNATEPERICLIS
QVAMMETVINEQVITLIBYAETIBIREGNANOCERENT
IHEAVTEMTVAMEGENITORTVATRISTISIMAGO
DESVPEROSTENTATDEINSVMMACACVMINALINOVVN>
SAEPIVSOCCVRENSHAECINMINATENDEREADEOIT

3 GEDEELTE EENER BLADZIJDE VAN VIRGILIUS: AENEIS, 4DE EEUW (HERMANN DEGERING, DIE SCHRIFT, BERLIJN ERNST WASMUHT A. G.)

PERPUSTAKAAN NASIONAL

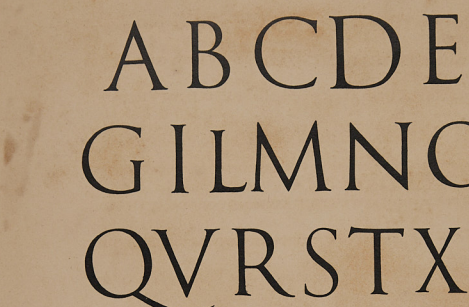

4 LETTERS VAN DE TRAJANUSZUIL ONTLEEND AAN EDWARD JOHNSTON MANUSCRIPT EN INSCRIPTION LETTERS

gevormd zijn naar het geschreven voorbeeld en niet omgekeerd zooals Day, Strange, Farnsworth en anderen aangeven. Na te gaan of de romeinsche, of beter gezegd latijnsche letters welke voornamelijk het punt van uitgang zijn geweest voor de lettervorming van een groot deel der wereld, oorspronkelijk hunnen vorm verkregen door middel van den beitel of door het schrijfriet mag zeker om de hieruit voortvloeiende consequenties van groot belang worden geacht. Ter verduidelijking moet ik hieraan toevoegen dat ik onder vorm niet versta het karakter van de letterteekens zooals dit uit het grieksche en andere alphabetten zich ontwikkelde, maar de omkleeding van, wat men zou kunnen noemen, het skelet van

PERPUSTAKAAN NASIONAL

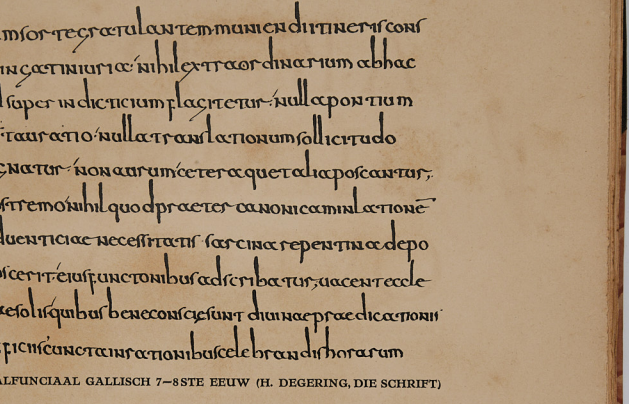

5 HALFUNCIAAL GALLISCH 7–8STE EEUW (H. DEGERING, DIE SCHRIFT)

die letterteekens door middel der verschillende werktuigen in of op een bepaald materiaal. Want dit skelet blijft, tot zelfs in onzen tijd, op kleine uitzonderingen na, gelijk. Het is echter het werktuig en het materiaal die het noodig maken er telkens weer een anderen vorm, een andere omkleeding aan te geven.

Men moet aannemen dat de oudste latijnsche manuscripten, die te loor zijn gegaan, geschreven zijn met een stukje hout of riet, dat in den inkt (destijds meer een verfstof) werd gedoopt; door het gebruik van dit eenvoudig gereedschap

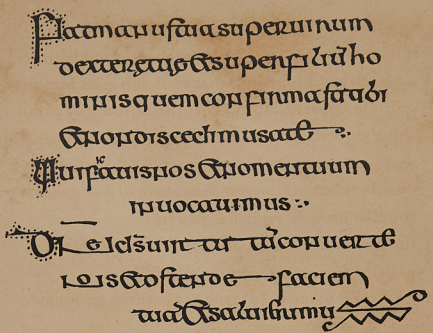

6 IERSCH SCHRIFT 8STE EEUW (H. DEGERING, DIE SCHRIFT)

ontstond geen verschil in dunne en dikke lijnen. Mogelijk is het ook dat de Romeinen gebruik maakten van eenzelfde instrument als de Egyptenaren.

Laatstgenoemden kloofden een dun stukje riet of bamboe met een scherp mesje twee tot drie millimeter diep, zoodat een soort bamboepenseel ontstond waarmede men zoowel schrijven als schilderen kon. De rieten pen, slechts eenmaal gespleten, staat hier niet ver vandaan, maar hoe dit ook zij, wij zien in de laatste eeuw voor onze jaartelling een langzamen overgang plaats grijpen van het gelijkmatig dikke schrift naar de lettervormen, ontstaan door het gebruiken van een meer of minder breed gepunte rieten pen. In den aanvang is

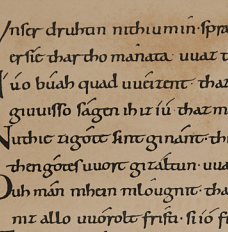

7 GERMAANSCH SCHRIFT 9DE EEUW (H. DEGERING, DIE SCHRIFT)

het verschil tusschen dunne en dikke halen nauwelijks merkbaar en bepaalt men er zich feitelijk alleen toe de halen met een z.g. voetje af te sluiten. Eerst in het begin onzer jaartelling zien wij een meer bewust gebruik van de breede rieten pen maken. Een duidelijk verschil in de halen is kenmerkend geworden en aan de fraaie, schoone vormen, welke hierdoor ontstaan, hebben wij onze hedendaagsche hoofdletters, wij noemen ze nog altijd de latijnsche, te danken. Sprak ik hier over het schrift, de schrijfletter van de eerste eeuw voor en na het begin onzer jaartelling, het waren steen-inscripties die ik daarbij voor oogen had; noodzakelijkerwijze, want manuscripten uit dien tijd, ik zei het reeds, bestaan niet meer. Wij vinden echter de beide gebruikte lettersoorten van de steeninscripties der genoemde eeuwen, het z.g.n. quadraat-

PERPUSTAKAAN NASIONAL

Epta ad Thessalonicen II

Paulus
et siluanus et
timotheus ecclesie
thessalonicensium in deo
patre nostro et domino ihesu christo
gratia uobis et pax a deo patre nostro
et domino ihesu christo. gratias agere
debemus deo semper pro uobis
fratres sicut dignum est quia
crescit fides uestra et
abundat caritas unius cuiusque
uestrum in uicem ita ut
nos ipsi in uobis gloriemur
in ecclesiis dei pro patientia uestra et
fide in omnibus persecutionibus uestris et
tribulationibus quas sustinetis
in exemplum iusti iudicii dei ut
digni habeamini regno dei pro
quo et patimini quoniam iustum est
apud deum retribuere tribulationem
his qui tribulant uos et uobis
qui tribulamini requiem
nobiscum in reuelatione domini
ihesu de caelo cum angelis uirtutis
eius in flamma ignis. dantium
dicam his qui non nouerunt deum.
et qui non oboediunt euangelio
domini nostri ihesu christi qui poenas dabunt
in interitu aeternae separationis a
facie domini et a gloria uirtutis eius
cum uenerit glorificari in sanctis suis
et admirabilis fieri in omnibus qui credi-
derunt. quia creditum est
testimonium nostrum super uos in
die illo. in quo etiam oramus
pro uobis ut dignetur uos
uocatione sua deus et impleat omnem
uoluntatem bonitatis et opus fidei
in uirtute. ut clarificetur nomen
domini nostri ihesu christi in uobis et uos in illo
secundum gratiam dei nostri et domini ihesu christi
Rogamus autem uos fratres:
per aduentum domini nostri ihesu christi et nostrae
congregationis super illum ut non cito

8 ANGELSAKSISCH SCHRIFT 8STE EEUW (H. DEGERING, DIE SCHRIFT)

Abraham genuit isaac.
Isaac autem genuit iacob;
Iacob aut genuit iudam et fratres eius
Iudas aut genuit phares et zaram de thamar
Phares autem genuit esrom.
Esrom autem genuit aram;
Aram autem genuit aminadab.
Aminadab autem genuit naasson,
Naasson autem genuit salmon;
Salmon autem genuit booz de rachab,
Booz autem genuit obed ex ruth,
Obed autem genuit iesse;
Iesse autem genuit david regem.
David autem rex genuit salomonem
ex ea quae fuit uriae.
Salomon autem genuit roboam,
Roboam autem genuit abiam,
Abia autem genuit asa,
Asa autem genuit iosaphath,
Iosaphath autem genuit ioram,
Joram autem genuit oziam,

9 IN TOURS GESCHREVEN 9DE EEUW (H. DEGERING, DIE SCHRIFT)

PERPUSTAKAAN NASIONAL

BEND INOCOICATIONE ECCLAE

BENEDICATET
custodiatuos omps dr
domumq: hanc sui
muneris praesentiail
lustrare . atq: suae pietatis ocu
los super eam die ac nocte dig
netur aperire · AMEN
oncedatq: propitius utom is qui
addecationem huius basilicae
deuote conueniss. interceden
te beato . ilt . &ceteris sc s suis.
quorum rdliquiae hic pio uene
rantur amore . uobiscum hinc
ueniam peccatorū uorum. re
portare ualeatis · · AMEN
uatinus eorum interuentu · ipsi
templum sc s spi. inquo sedi tri

10 IN ENGELAND GESCHREVEN 10DE EEUW (H. DEGERING, DIE SCHRIFT)

schrift en de rustica, in de vijfde eeuw in de handschriften terug, waaruit dus blijkt dat de letters der steeninscripties naar het geschreven voorbeeld moeten zijn gehakt. Het omgekeerde, dat deze vlot geschreven lettersoorten hun ontstaan zouden danken aan de in steen gehouwen voorbeelden, is niet meer vol te houden daar geen reden bestond ze op deze wijze te vormen, wanneer de beitel het oorspronkelijk werktuig was; de rieten pen daarentegen brengt zulke vormen van nature voort. Dit is m. i. voldoende bewijs. Bovendien zien wij in latere eeuwen de steeninscripties steeds alle veranderingen in de schrijfvormen, tot in de kleinste bijzonderheden, navolgen. Dit is duidelijk aan te toonen omdat van de vijfde eeuw af handschriften wel bestaan en dus een vergelijken mogelijk is. Logisch kunnen we hieruit concludeeren dat de inscripties van voor dien tijd eveneens een afspiegeling van het geschreven schrift dier eeuwen vertoonen."

Ik haal slechts 'n gedeelte aan, men leze echter het geheele betoog.

Het oudst bekende handschrift is met kapitale letters, het z.g. Quadraatschrift, geschreven, het bestaat uit eenige bladzijden van een werk van Virgilius, en is thans aanwezig in de bibliotheken van Parijs, Berlijn, St. Gallen en het Vaticaan. Het is vermoedelijk ontstaan in de 4e of 5e eeuw. Men schreef met de rieten pen, waarschijnlijk uit Egypte afkomstig. Pas in de 4e eeuw komt de ganzeveer in gebruik. Naast de ons bekende letters bestaan nog andere. Handelaars gebruikten meer 'n cursief snelschrift, afwijkend van het gewone, 'n soort stenografie. In Pompeï vindt men nog wastabletten waarin dat schrift met bronzen stiften gegrift is. Dit vluggere schrift zal ook wel weer invloed gehad hebben

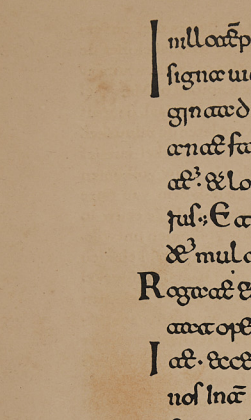

11 ITALIAANSCH SCHRIFT 12DE EEUW (H. DEGERING, DIE SCHRIFT)

op het gewone. Ook de houding van de pen is niet onverschillig. Schreef men de Kapitale letter of Majuskel met de pen onder 45°, de boerenkapitaal of Rustica ontstaat wanneer men de pen plat of dwars houdt. Uit die Kapitaal of Majuskel of Hoofdletter ontwikkelt zich een type de Unciaal, daaruit ontstaat weer de half-unciaal en nog weer later de minuskel. De minuskelvorm is te onderscheiden in minuskel-cursief en ronde minuskel. Deze laatste is in de 11e eeuw volkomen ontwikkeld en te beschouwen als de grondvorm van onze kleine letters. De Kapitaalvormen blijven tot de 7e eeuw in gebruik. De Unciaal is in de 3e en 4e eeuw volkomen ontwikkeld en in gebruik tot de 8e eeuw, daarnaast ontwikkelt zich de half-unciaal, een vorm overhellend meer naar de minuskel toe. De f. l. enz. steken boven en onder den regel uit. Uncialen zijn ook wel in steen gebruikt, hier zien we dus de schrijfvorm als voorbeeld voor steeninscriptie. Met het verval der Romeinsche heerschappij en na den ondergang van Rome komt een tijd van groote verwarring. Doch in die wanorde groeit het Christelijk geloof en neemt het kloosterwezen een groote vlucht. De Kloosterkunst ontwikkelt zich. In de kloosters werden ons de werken der Ouden bewaard en de beoefening der technieken werd voortgezet. In de werkplaatsen of scholen der kloosterlingen was het schrijven een der voornaamste vakken. Uit dat Romeinsche schrift ontwikkelt zich naar den volksaard in Italië het Lombardisch, in Frankrijk het Frankisch of Franco-gallisch of Merovingisch, in Engeland het Angelsaksisch, in Ierland het Keltisch, in Duitschland het minder karakteristieke Germaansch, in Spanje het Wisi- of Westgothische schrift. Men moet zich de grenzen echter niet te strak getrokken denken. In de 8e eeuw consta-

PERPUSTAKAAN NASIONAL

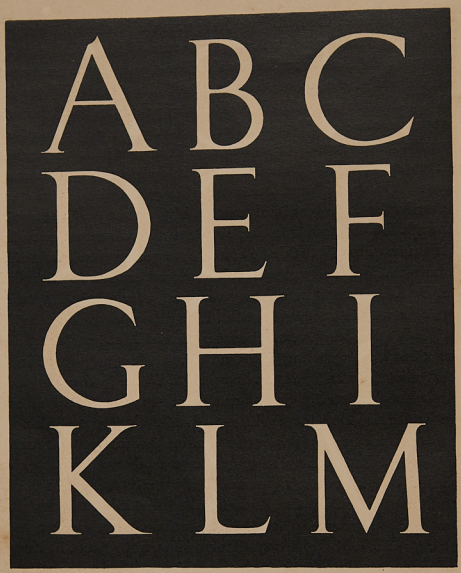

12 16DE EEUW ITALIË, LEONARDO DA VINCI EN LUCA PACIOLI

PERPUSTAKAAN NASIONAL

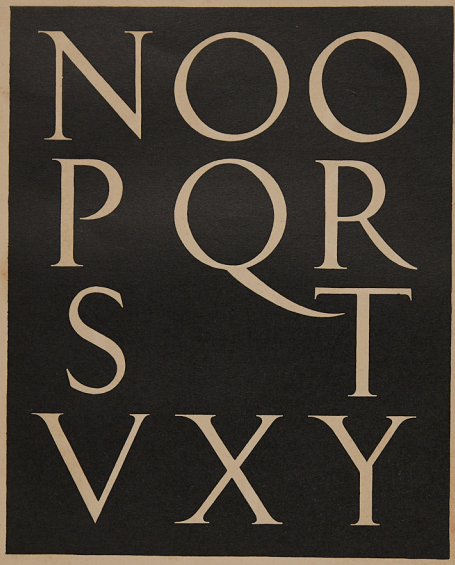

13 16DE EEUW ITALIË, LEONARDO DA VINCI EN LUCA PACIOLI

PERPUSTAKAAN NASIONAL

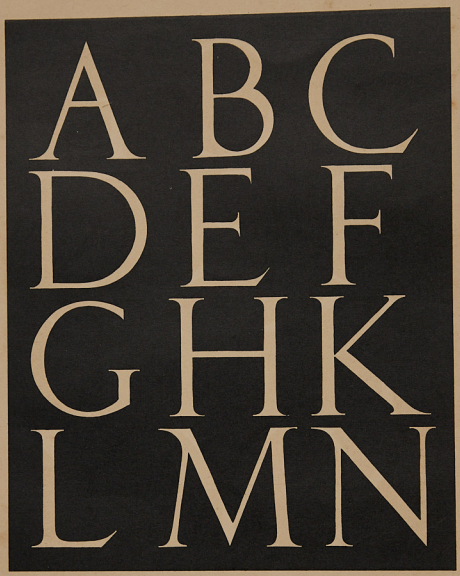

14 16DE EEUW FRANKRIJK, GEOFFROY TORY

PERPUSTAKAAN NASIONAL

15 16 DE EEUW FRANKRIJK, GEOFFROY TORY

PERPUSTAKAAN NASIONAL

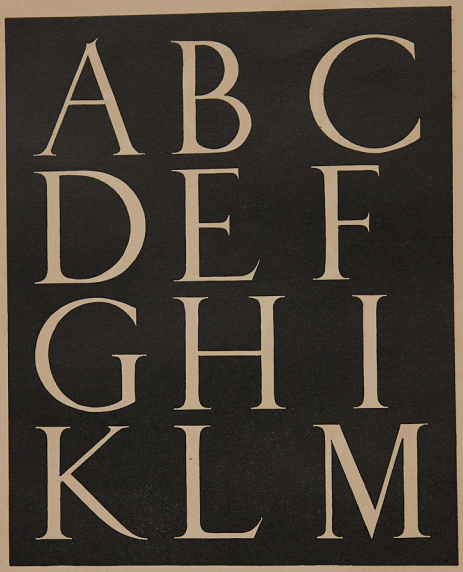

16 16DE EEUW SPANJE, JUAN YCIAR

PERPUSTAKAAN NASIONAL

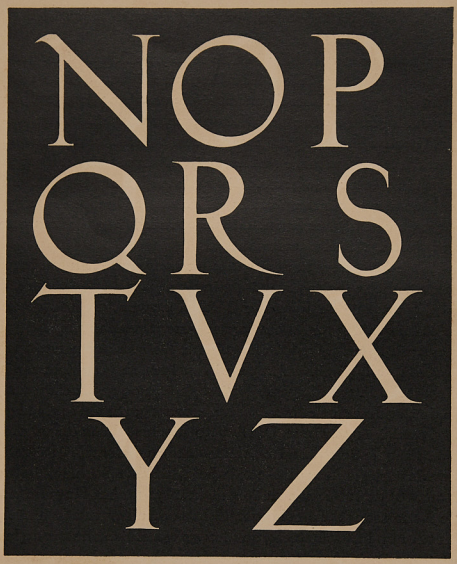

17 16 DE EEUW SPANJE, JUAN YCIAR

PERPUSTAKAAN NASIONAL

teerde Karel de Groote een verwording van het schrift. Hij stichtte in Tours een schrijfschool onder leiding van den Engelschen monnik Alkuin. Die school in Tours heeft grooten invloed gehad in het Karolingische tijdvak. Het onderwijs daar gegeven beteekent het einde van de nationale alphabetten. Er komt over heel Europa meer eenheid in vorm. In de 11e eeuw zien we pas de volkomen ontwikkeling van onze kleine letter. Hoe meer onderscheid in vorm tusschen groote en kleine letter hoe beter. Bij de kleine letters is de bovenlengte van meer belang dan de onderlengte. Veel bovenlengte geeft gemak bij het lezen. Uit de overdrijving hiervan ontstaat het z.g. Diplomatenschrift.

Na de 12e eeuw komen geen groote veranderingen meer. In de 2e helft dezer eeuw is de invloed van de Gothiek reeds merkbaar. In den loop der Middeleeuwen, die zoo groote en rijke ontwikkeling der kunst bracht, vormt zich langzamerhand het z.g. Gothische schrift. De resten der nationale vormen vallen weg en in de 13e en 14e eeuw hebben we de Gothische letter die nu in Duitschland nog gebruikt wordt. In dat land heeft de Renaissance slechts geringen invloed gehad op den lettervorm. Uit het Gothische schrift ontwikkelt zich daar de Schwabacher, de fractur en de kanzlei. In Italië, het klassieke land van de schoonheid, hield de Gothische letter stand tot de 16e eeuw. Echter de komst van het Humanisme, de Renaissance, de belangstelling voor alles wat de antieke cultuur en kunst betreft, de nieuwe wereldbeschouwing laat niet na zijn invloed te doen gelden ook op de lettervormen. De nieuwe mensch eischt een nieuwe kunst, nieuwe kleeding, nieuwe letters. De kunstenaars bestudeeren de antieke monumenten en waar deze te kort schoten; hoeveel was vergaan of

onder het stof der eeuwen begraven; de schoone Romaansche handschriften. Allen beijverden zich klassieke handschriften te doen opsporen en de Pausen loofden zelfs groote beloo-ningen uit voor ieder die 'n Romeinsch handschrift ontdek-ken zou. Heel veel is toen in die oude kloosterarchieven gevonden, o. a. de werken van den Romeinschen schrijver Tacitus. Men ging vergelijken en opmeten en construëeren en door middel van de boekdrukkunst ging de Renaissance-letter zegevierend over de wereld. Maar langzaam aan kwa-men weer moeilijke tijden, vooral toen de werken der druk-kerij niet altijd kunstwerken meer waren, maar meer en meer handelsartikelen werden. Voor allerlei markt en behoefte moest gewerkt worden. Men maakte van de letter net wat men wilde, tot zelfs bloemslingers toe. Bij het begin van een weer nieuwe periode, midden-einde van de vorige eeuw, ves-tigden William Morris in Engeland en Dr. P. J. H. Cuypers bij ons weer de aandacht op de oude schoone vormen. Met het vernieuwen der inzichten werd ook weer aandacht aan de letter geschonken. Velen zochten naar zuivere vormen. Bekend zijn de alphabetten van K. P. C. de Bazel en J. L. M. Lauweriks. Ik wil niet nalaten onder die velen de namen te noemen van Joh. B. Smits die door z'n onderwijs het begrip wil levend maken en houden dat de letter logisch en sierlijk moet „ontstaan" en niet in 'n gelukkig of ongelukkig moment kan worden „bedacht"; en van S. H. de Roos wien het ge-geven is de samenleving te verrijken met zijn fraaie letter-vormen bekend als Hollandsche- en Erasmusmediaeval en de Grotius.

DE LETTERS EN HUNNE TOEPASSING

IK noemde onze letterteekens een erfenis van eeuwen, die door allerlei duistere en moeilijke tijden tot ons gekomen is. Ik meen dat we een erfenis van zulk een idiëele waarde wel met eenigen eerbied behooren te behandelen. Inderdaad geschiedt wel eens het tegendeel. Het renaissancistisch beginsel dat elk mensch zich volkomen moet kunnen uitleven is in zooverre nog niet verdwenen, dat op het gebied van de decoratieve kunst, waar het gaat om het ontwerpen van vlakornament en de toepassing van letters, menigeen zich zoo vrij voelt als een vogel in de lucht. Als gevolg daarvan worden de meest buitensporige dingen bedreven. Er wordt te vaak vergeten dat een letter gemeengoed is, geestelijk eigendom van elk mensch. Dit geestelijk algemeen eigendomsrecht behoorde als begrip sterk genoeg in het hart van den teekenaar te leven om te kunnen verhinderen dat hij geheel willekeurig de letters naar eigen believen vormde.

Letterteekens zijn heilige dingen, ze dienen om het levende woord klaar en duidelijk voor onzen geest te stellen. Wanneer men er eigenzinnige fratsen van maakt, verliest men alle recht en rede om te ijveren voor schoonheid, waarheid en goedheid in de dingen van dagelijksch gebruik. In welk ding zit meer levend begrip en welk ding wordt meer als werktuig daartoe gebruikt? De zucht echter naar het buitensporige, de hang naar het nog niet vertoonde, zijn factoren die te vaak meespelen, dan dat men er niet eens iets van zou zeggen. Veelal is men ten stelligste overtuigd van de noodzakelijkheid om vóór alles het eigen karakter in het werk te leggen.

PERPUSTAKAAN NASIONAL

Dit is een dwaasheid! Wanneer men karakter heeft en z'n werk verstaat, zal, geheel onopzettelijk, uit dat werk, het karakter van den maker spreken.

Is er opzet in het spel dan misbruikt men het werk als 'n soort karakterspringplank. Elk werkstuk heeft z'n eigen eischen van plaats, doel en middel. Het resultaat kan pas goed zijn wanneer men met de eischen van de plaats waar, het doel waarvoor en de middelen waaruit het werk ontstaat, rekening houdt. Vanzelfsprekend is ook het heele werk doordrongen van het karakter van den maker, dat kan niet anders, maar men moet goed begrijpen dat het werk niet begonnen wordt terwille van den maker, maar terwille van het vooraf vastgestelde doel. Wie vrijheid van beweging wil, moet de gebondenheid kennen, de reden er van begrijpen. Wie het laatste verwerpt is slechts losbandig en ten prooi aan elke strooming. Hij spoelt den bodem waarop zijn kunnen zich breed zou vermogen te ontplooien, onder zich weg en breekt de lijn van ontwikkeling bij het begin reeds af. Want los willen zijn van elken band, het willen terzijde stellen van de bindende factoren beteekent eigenlijk, treden buiten het strijdperk, buiten het veld van actie en reactie, dat is buiten de mogelijkheid van het bereiken van resultaat. Eenmaal buiten het krijt kan men gemakkelijk kennisgeving doen van zijn kracht, maar werken beteekent beheerschen, overwinnen van tegenstand. De bindende factoren die als krachten, als actie, in het werk aanwezig zijn, kunnen niet genegeerd worden. Ze vragen tegenkracht, reactie,'t samensmelten van beide is resultaat. In 'n goed werkstuk is wisselwerking en evenwicht tusschen karakter van den maker en aesthetische en technische eischen. Naar dat evenwicht dienen we te streven wil er ooit weer sprake zijn van stijl.

PERPUSTAKAAN NASIONAL

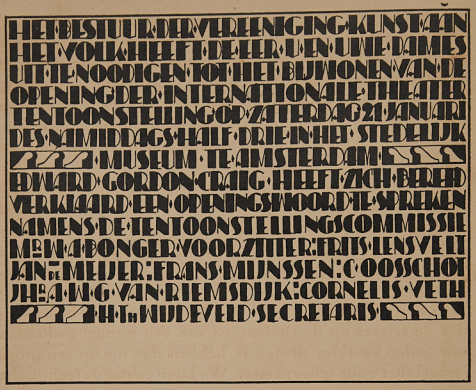

18 VOORBEELD VAN MISBRUIKTE LETTERTEEKENS

Het toepassen van letters is een werk dat, op enkele uitzonderingen na, in wezen van algemeene strekking is. Men hakt geen opschrift, drukt geen boek, teekent geen annonce, schildert geen uithang- of reclamebord voor een paar menschen, maar voor het algemeen. Ieder moet er zijn nut van kunnen hebben. De werkwijze, de vormgeving moet daarom een algemeen karakter dragen en niet zijn een compactum van individueele grilligheid 1). Hoe zal men er ooit toe komen,

1) Zie afb. 18, een uitstekend voorbeeld van het misbruiken der letterteekens. Op deze kaart staat: „Het bestuur der vereeniging kunst

het ontwerpen van practische drukwerken en opschriften, aankondigingen etc. in handen van schoonheidsbegaafden te stellen als het extra inspanning kost uit de teksten wijs te worden alleen wat den vorm betreft? Laat ik het zoo zeggen, men moet groot genoeg zijn om eerst het werk en daarna pas zichzelf te zien, men moet willen dienstbaar zijn, d. w. z. z'n kunnen en willen en inzicht aanwenden ten behoeve van het werk.

De technische eischen zijn van groot en overwegend belang, denk slechts aan de geborduurde letter, waarbij de naald beweegt tusschen twee geteekende contouren en de geschilderde letter waar de vorm a. h. w. uit de penseel vloeit. Een lettercompositie in steen gehouwen is toch wel te onderscheiden van een geschrevene of van een die in metaal gedreven of op perkament gebatikt is. Ook hebben we te bedenken, dat de letters op de titelpagina van een bundel gedichten een ander karakter dienen te hebben dan die op een groot straatbiljet voor schoensmeer. We laten echter de technische

aan het volk heeft de eer u en uwe dames uit te noodigen tot het bijwonen van de opening der internationale theatertentoonstelling op zaterdag 21 januari des namiddags half drie in het stedelijk museum te amsterdam. Edward Gordon Craig heeft zich bereid verklaard een openingswoord te spreken. Namens de tentoonstellingscommissie Mr. W. A. Bonger voorzitter, Frits Lensvelt, Jan de Meyer, Frans Mijnssen, C. Oosschot, Jhr. A. W. G. van Riemsdijk, Cornelis Veth, H. Th. Wijdeveld secretaris." De teekenaar heeft de letter beschouwd als 'n persoonlijk bezit van slechts geringe waarde. Voor hem was punt van uitgang en tevens hoofdzaak, het verticale klontje zwart. Veel klontjes zwart geven, naast elkaar geplaatst, 'n grootere klont zwart. Bereikt is een bepaald „decoratief" effect, doch daar het in geenerlei verband staat met doel en middel, is het van onwaarde.

PERPUSTAKAAN NASIONAL

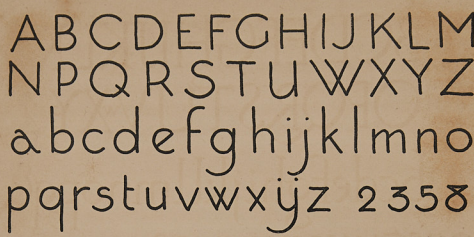

19 ALPHABET IN GROOTE EN KLEINE LETTERS

20 WOORDVORMINGEN, REDIS-PEN

eischen buiten bespreking, omdat ze behooren bij de speciale vakbeoefening en houden ons bezig met de algemeene eischen van de lettercompositie. De groote gebondenheid op het gebied van letters, naast die van plaats, doel en middel, is de historisch gegroeide vorm, welke vorm onveranderlijk voor elk mensch telkens weer een en denzelfden klank vertegenwoordigt. Wenscht men in dien vorm veranderingen aan te brengen dan dient dat te gebeuren binnen zeer nauwe begrenzing. Zoodra uw nieuwe vorm voor A geen teeken meer

PERPUSTAKAAN NASIONAL

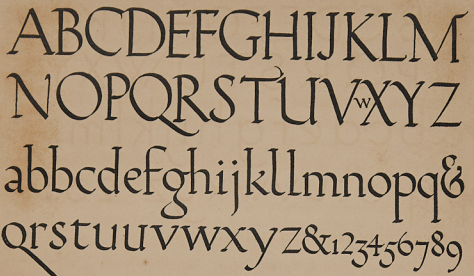

21 ALPHABET, GROOTE EN KLEINE LETTERS, ATO-PEN. ONTLEEND AAN EDWARD JOHNSTON MANUSCRIPT EN INSCRIPTION LETTERS

is waaraan als vanzelfsprekend voor elk de a-klank verbonden is, mist ze doel. Ge teekent dan geen letter, maar een figuurtje. Wanneer men van een lettercompositie een rebus maakt omdat men nieuw en interessant wil zijn, doet men dwaas. Men wekt, geheel onnoodig, ergernis op bij hen die gedoemd zijn die rebus te ontcijferen. Schoonheid gaat samen met vreugde en niet met ergernis, met het constructieve en niet met het destructieve. Als eisch voor goede constructie geldt, dat de constructeur zijn elementen, materialen etc. grondig kent en ordent en ze, in hun wezen onderscheiden, samenstelt. De skeletvorm staat dus vast en daaraan hebben wij ons te houden. Hiermede is niet gezegd dat geen schommeling in de verhouding zou zijn toegelaten. Wanneer men

PERPUSTAKAAN NASIONAL

Waar waart gij toen Ik de aarde grondde? Geef het te kennen, indien gij kloek van verstand zijt. Wie heeft haar maten gezet, want gij weet het, of wie heeft over haar een richtsnoer getrokken? Waarop zijn haar grondvesten nedergezonken, of wie heeft haren hoeksteen gelegd, toen de morgensterren te zamen vroolijk zongen, en alle de kinderen Gods juichten? Of wie heeft de zee met deuren toegesloten, toen zij uitbrak en uit de baarmoeder voortkwam, toen Ik de wolk tot haar kleeding stelde en de donkerheid tot haren windeldoek; toen Ik voor haar met mijn besluit de aarde doorbrak, en zette grendel en deuren, en zeide: Tot hiertoe zult gij komen en niet verder, en hier zal hij zich stellen tegen den hoogmoed der golven. Hebt gij van uwe dagen den morgenstond geboden? Hebt gij den dageraad zijne plaats gewezen, opdat hij de einden der aarde vatten zoude, en de goddeloozen uit haar uitgeschud zouden worden; dat zij verandert zoude worden gelijk zegelleem, en zij gesteld worden als een kleed; en dat van de goddeloozen hun licht geweerd worde, en de hooge arm worde gebroken? Zijt gij gekomen tot aan de oorsprongen der zee, en hebt gij in het onderste des afgronds gewandeld? Zijn u de poorten des doods ontdekt, en hebt gij gezien de poorten van de schaduw des doods? Zijt gij met uw verstand gekomen tot aan de breedten der aarde? Geef het te kennen indien gij dit alles weet. Waar is de weg daar het licht woont? En de duisternis, waar is hare plaats? dat gij dat brengen zoudt tot zijne pale, en dat gij merken zoudt

FEBRUSTAKAAN NASIONAL

en dan is er eerst het licht, en het golft met een snelheid van drie maal honderd duizend kilometers in een enkele seconde. Reeds hebt gij uw blikken opgeheven naar zon en maan en sterrenlucht, en gij hebt gereikt naar z'n oorsprong, maar thans komt het tot u, en het kleurt uw wereld, en het toovert bonte pracht. Want er zijn dingen die het spiegelen, of die z'n stralen breken. En er is glans van zilver en glans van zijde, en er zijn reflexen, die een de Hoogh heeft vastgehouden in z'n Hollandsch binnenhuis, en het fluoresceert in petroleum, het licht, het wekt daarin een eigen blauwen gloed. Ook kan het zich ontbinden door een geslepen glas, en gij zier de hoofdkleuren: blauw, rood en geel: ook zijn er wit en zwart en grijs, maar dit zijn negatiën, gebonden licht en duister. WIT: onschuld, omdat wit nog is het onontleede prisma, belofte, toekomst, jeugd; ZWART: rouw, want de kleur is uitgegaan, zij is geabsorbeerd, GRIJS: stilte, berusting uit de moeheid, tempering van harde, heete drift. Maar GEEL is warm en zuiver, en

24 GECONSTRUEERD ALPHABET

PERPUSTAKAAN NASIONAL

als norm aanneemt dat de stokken van A, V, W met elkaar een hoek van 45° maken, dan zou die hoek ook 43° of 47° kunnen zijn. Maar als men van dien hoek er een van 25° of 90° ging maken zou men onmogelijke dingen krijgen, die in 't algemeen niet te aanvaarden zijn. Men behoeft het echter niet te zoeken bij ingrijpende veranderingen van den skeletvorm, want daar is geen enkele reden voor. Neem het aanwezige en tracht hiervan, naar uw aard, binnen het raam van de mogelijkheden, het beste te maken.

Plaat 19 geeft den skeletvorm van het alphabet in groote en kleine letters. Dit zijn de teekens, herkenbaar voor elk; dat zij herkenbaar blijven is de eerste en tevens gebiedende eisch van noodzakelijkheid. Geschreven met de redis-pen vertoonen zij zuiver hun eigen vorm als teeken, zonder de nuanceering van dik en dun. Die redis-pen is waard veel gebruikt te worden. Zorg dat de pen niet te veel inkt heeft en dat het voetje plat op het papier staat. Nu beweegt ge de pen over het papier in de gewenschte richting, maar niet krampachtig vasthouden en niet op 't papier drukken.

Plaat 20. Als ge een behoorlijk lettertje schrijft kunt ge al spoedig woordvormingen gaan probeeren. Met dikkere of dunnere pen kunt ge een heel verschillend aanzicht van het paginabeeld verkrijgen.

Plaat 21 geeft het alphabet in groote en kleine letters te zien, geschreven met de ato-pen. Denk er aan, niet te veel inkt in de pen, dat maakt den vorm lomp. Ook hiervan is te zeggen, doen en nogmaals doen. De pen luchtig vasthouden, bij het serieus oefenen zal men bemerken, dat men spoedig iets eigens, iets persoonlijks in het schrift krijgt. Elk die zich bezig houdt met letters, behoort te kunnen omgaan met redis- en ato-pen.

LEONARDO DA VINCI
LEONARDO DA VINCI

MOR VRO KWI OP FOUT

MOR VRO KWI OP GOED

WETTEN WETTEN

VATEN

GIROBOEKJE

FLORENCE FLORENCE FLORENCE

25 ENKELE BIJZONDERHEDEN

Telkens ontstaan vernieuwde vormen, terwijl het gereedschap een rem is voor al te groote vrijmoedigheid.

Plaat 22 en 23 geven oefeningen te zien met redis- en atopen. Hoe nuttig ook het gebruik van bovengenoemde pennen is, toch mag men het resultaat niet voldoende achten voor onze hedendaagsche behoeften. Vooral de reclame, een maatschappelijke noodzakelijkheid, eischt andere effecten van de letters dan die welke verkregen kunnen worden door het gebruik van de pen. De goed geschreven letter is zoo prettig

PERPUSTAKAAN NASIONAL

aan te zien, omdat de vormgeving te danken is, behalve aan onze handbeweging, aan het gereedschap. De goede lettervorm is hier dus het resultaat van de harmonische samenwerking van alle aanwezige factoren, waaronder ook onze wil te rangschikken is. Dit principe denken we door voor alle andere technieken. Is uw taak het maken van een lichtreclame in neonbuizen, dan moet ge niet denken aan de ato-pen, maar aan de techniek van de neonbuis. Ge tracht uit de techniek de schoonste mogelijkheid te halen. Ook de geschilderde reuzenletters op reclameschuttingen of muren, de zware blokletters op straatbiljetten, de uiteenloopende soorten letters op 'n annoncepagina van onze groote dagbladen, de letters van 'n boekband of maandbladomslag, op 'n kantoor-, huiskamer- of reclamekalender, op 'n adreskaart of ex-libres, zijn dingen, die men zonder meer, niet altijd met de pen kan maken; niet omdat het gereedschap daarvoor te klein zou kunnen zijn, maar omdat practische en aesthetische eischen een bepaalde eigen vormgeving eischen.

Het kunnen teekenen van een letter is dus minstens zoo noodig als het kunnen schrijven.

Plaat 24 geeft een geconstrueerd alphabet. De letters hebben breede en smalle stokken. Een tiende deel van de letterhoogte geeft de groote breedte; een derde deel daarvan de kleine breedte. Wanneer de stokken van A, V, W, met elkaar een hoek van 45° maken, ontstaat een zeer normaal en prettig letterbeeld. De richting, aldus ontstaan, is gebruikt bij M, Z, R en K. De letters N en X zouden bij 't gebruik van deze richting te smal worden. De Q, C, G, O zijn gevormd door twee cirkels, waarvan de middelpunten, horizontaal gemeten, een afstand hebben gelijk aan de groote letterdikte. De twee

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK

26 DE VERHOUDING VAN LETTERDIKTE TOT LETTERHOOGTE
BOVEN: EEN DERDE DEEL; ONDER: EEN VIERDE DEEL

EEN AREND
VANGT
GEEN VLIEGEN

H.v.D.

EENAREND
VANGT
GEENVLIEGEN

L.N.

27 DE VERHOUDING VAN LETTERDIKTE TOT LETTERHOOGTE
BOVEN: EEN VIJFDE DEEL; ONDER: EEN ZESDE DEEL

PERPUSTAKAAN NASIONAL

28 DE VERHOUDING VAN LETTERDIKTE TOT LETTERHOOGTE
BOVEN: EEN ZEVENDE DEEL; ONDER: EEN ACHTSTE DEEL

PERPUSTAKAAN NASIONAL

29 DE VERHOUDING VAN LETTERDIKTE TOT LETTERHOOGTE
BOVEN: EEN NEGENDE DEEL; ONDER: EEN TIENDE DEEL

PERPUSTAKAAN NASIONAL

EEN AREND VANGT GEEN VLIEGEN

30 DE VERHOUDING VAN LETTERDIKTE TOT LETTERHOOGTE. EEN ELFDE DEEL. BIJ PLAAT 26—30 IS DE INTERLINIE TELKENS ZOO GROOT ALS DE GROOTSTE LETTERDIKTE. DE MARGE IS DE HALVE LETTERHOOGTE

cirkels snijden elkaar in 't hoogste en laagste punt van het letterbeeld, en daar teekent men den vorm even bij. Wanneer men voor den buitenomtrek één enkelen cirkel gebruikt, moet men den binnenvorm geheel vrij uit de hand teekenen, wilt ge die construeeren dan zijn minstens vier middelpunten noodig. Ik geef de eenvoudigste manier.

De H, N, U, X, Y hebben eenzelfde breedte, die ontstaan is uit de kruising van cirkel en vierkantsdiagonaal. Die zelfde indeeling komt te pas bij het teekenen van de D. Wanneer ge zorgt dat de middenstok van de B boven het midden ligt, heeft de constructie verder geen moeilijkheden. De breedte ontstaat vanzelf wanneer voor den binnenvorm cirkels getrokken worden, rakend aan den staanden balk. Op dezelfde wijze teekent ge de R en de P. De hoogte van het gebogen stuk van de R is gelijk aan de breedte van de H. De dwarsstok van de A heeft dezelfde hoogte als de lage dwarsstok

PERPUSTAKAAN NASIONAL

van de R. De S schijnt een heel moeilijke letter te zijn, tenminste men springt er nog al erg raar mee om. Toch is de vorm eenvoudig. De groote dikte raakt van bovenaf het midden, zet men de kleine dikte aan boven- en onderkant uit, dan kan men met een paar cirkelbogen de letter voltooien. De E, K, L, T, IJ hebben dezelfde breedte als de H. Van de E zijn boven- en middendwarsstok korter dan de onderste dwarsstok. De L behoeft geen grootere breedte, de F is gelijk aan de E zonder onderste dwarsstok. De IJ is gelijk aan de I plus de J. Om den vorm zoo eenvoudig mogelijk te maken zijn de „voetjes" weggelaten. De letters hebben een gemeenschappelijk karakter, dik en dun zijn harmonisch verdeeld. Met een weinig oplettendheid is dit alphabet gemakkelijk te construeeren. Voor de goede plaatsing van smal en breed geldt: de ophaal smal, de neerhaal breed. Bij de A bevindt zich de smalle stok dus links en de breede rechts. Verandert men dat, dan krijgt men niet de letter, maar het spiegelbeeld ervan. Zoo teekent de lithograaf de letter op steen, de afdruk van die steen geeft dan pas het goede beeld. Ook is er nog de kwestie van het juiste midden. Het midden voor het oog, het optische midden, is gelegen boven het wiskundig middenpunt; maar hoeveel er boven is niet te zeggen. In 't algemeen doet zich dit verschijnsel voor, dat een gedrongen persoon geheel onwillekeurig de dingen gedrongen teekent, terwijl een slanke persoon de dingen rijzig teekent. Om een soortgelijke reden is het „middenpunt" ook verschillend. Wel heeft men echter te bedenken dat er dingen zijn die staan en dingen die liggen. Een staand ding heeft een hoogteas, daaraan moet indeeling en vormgeving gehoorzamen. Van een loodlijn die precies in twee gelijke stukken verdeeld is, lijkt de bovenste helft groo-

PERPUSTAKAAN NASIONAL

GEWELD
ZONDER BELEID
STORT
DOOR EIGEN GEVAARTE
TERNEER

WAT
WAARD IS
GEDAAN TE WORDEN
IS WAARD
GOED GEDAAN
TE WORDEN

31 LETTERCOMPOSITIES IN LETTERS VAN ÉÉN DIKTE EN IN LETTERS WAARBIJ DIK EN DUN GEBRUIKT IS ZONDER HET LETTERVOETJE

PERPUSTAKAAN NASIONAL

GEWELD
ZONDER BELEID
STORT
DOOR EIGEN GEVAARTE
TERNEER

WAT
WAARD IS
GEDAAN TE WORDEN
IS WAARD
GOED GEDAAN
TE WORDEN

32 LETTERCOMPOSITIES IN LETTERS VAN ÉÉN DIKTE EN IN LETTERS WAARBIJ DIK EN DUN GEBRUIKT IS MET TOEPASSING VAN HET LETTERVOETJE

PERPUSTAKAAN NASIONAL

ter dan de onderste helft. Die lijn is topzwaar. Wil men redelijkerwijze in de letter de hoogteas respecteeren dan dient men het onderste gedeelte iets grooter te nemen dan het bovenste gedeelte. Tenzij men, natuurlijk moedwillig, de zaak op z'n kop wenscht te zetten, omdat men 't zoo „aanvoelt".

Op het nateekenen van de letters volgt het schikken van de letters tot woorden. Hierbij moet men in 't oog houden dat het belang van de letter moet onderdoen voor het belang van het woord. Heeft men middenin een woord bijv. twee maal de letter T naast elkaar staan en men geeft die letter de volle breedte, dan kan het gebeuren dat op die plek te veel fond komt. Het woord valt dan als het ware in tweeën plaat 25 wetten. Behalve op de letters zelf, moet ge letten op de tusschenruimten. Wanneer men alle tusschenruimten even breed maakt, doet men verkeerd. Men wil daarmede regelmaat bereiken, maar het tegenovergestelde is het geval. Men zie plaat 25 het woord vaten, waar, ondanks het even breed zijn van de letters en van de tusschenruimten, geen eenheid bereikt wordt. De tusschenruimten zijn zeer wisselvallige hoeveelheden in een lettercompositie. Zie plaat 25 Leonardo da Vinci. Die ongelijksoortige hoeveelheden moet ge zoo verwerken dat ze voor 't oog gelijk zijn, dat is een zaak van schetsen en probeeren en geenszins van afmeten. Spitse en ronde letters zooals A en O mogen iets boven en onder den regel uitsteken, dat maakt dat ze voor 't oog even groot als de andere letters zijn.

Ge moet niet twee soorten letters door elkaar gebruiken zooals op plaat 25 in „giroboekje" het geval is. De beide letters O behooren, wat karakter betreft, niet bij de andere letters. Ze hebben één dikte terwijl in de andere letters tweeërlei dik-

PERPUSTAKAAN NASIONAL

ten voorkomen. Wanneer ge letters smal en breed toepast, moet ge dat ook volkomen doen. De G is eigenlijk een letter van één dikte met een zware klont zwart aan den voet. Bij R en B treft ge wel smal en breed aan, maar zeer onvolkomen. Het speelt niet samen maar staat gescheiden van elkaar op den skeletvorm geplakt en helpt niet mede dien vorm harmonisch te bepalen. Bovendien heeft de B een afgezakt midden hetgeen doet denken aan 'n dikbuik wiens onderbeenen ontbreken. Ook de K blijft met het zware bovenstuk maar liever laag bij den grond. Daarentegen houden de beide letters E bovenmatig van rijzigheid. Er is geen evenwicht tusschen de aesthetische eischen van de lettercompositie eenerzijds en den drang om iets te maken, prettig, frisch en met een eigen karakter, anderzijds. Het eerste komt hier in de knel, het tweede dringt zich te veel op, vandaar het „gewilde".

Bij het plaatsen van regels onder elkaar, moet ge weer letten op het inspringen van den lettervorm. De A, V, W, O zijn letters, die men niet binnen de lijn recht onder M, N of E moet zetten. Ge moet ze iets over de loodlijn heen plaatsen, dan staan ze voor 't oog recht onder elkander, zie plaat 25.

Ook heeft het wel nut eenzelfde woord eens te plaatsen in een kleinere en een grootere ruimte. Want zooals de letter ondergeschikt is aan het woord, zoo moet dit zich weer voegen naar de heele lettercompositie, die natuurlijk weer verband moet houden met de beschikbare ruimte, plaat 25 Florence. Men moet alle moeilijkheden eens onder 't oog gehad hebben, om met kennis van zaken te kunnen oordeelen.

Van groot belang in een lettercompositie is de verhouding van de hoeveelheid zwart van de letter tegen de hoeveelheid wit van de fond, en de verhouding van de interlinie tegen-

PERPUSTAKAAN NASIONAL

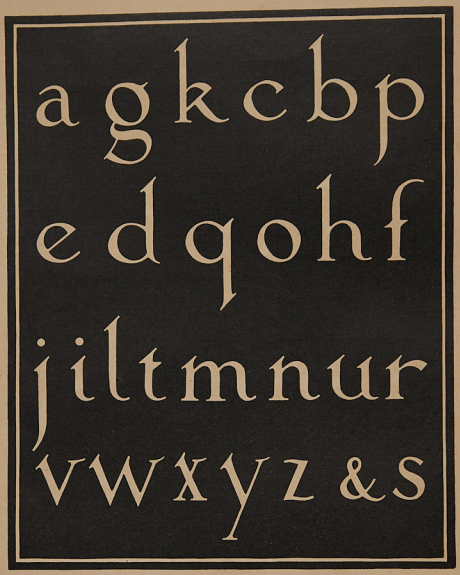

33 HET ALPHABET IN KLEINE LETTERS

PERPUSTAKAAN NASIONAL

34 DE CIJFERS

PERPUSTAKAAN NASIONAL

35 TOEPASSING VAN DE KLEINE LETTERS

PERPUSTAKAAN NASIONAL

over de letterhoogte. Ik wees reeds op het karakterverschil tusschen de titelpagina van een gedichtenbundel en een straatbiljet voor schoensmeer. De interlinie, dat is de tusschenruimte van de regels, kan varieeren van de kleine letterdikte tot de volle letterhoogte. Neemt men grooter afstand, dan loopt men gevaar dat de regels los van elkaar komen te staan. Echter 't is raadzaam zelf proeven te nemen, alleen eigen ervaring maakt kundig. Een paar leerlingen waren zoo vriendelijk de voorbeelden 26-30 voor mij te teekenen. Hierop ziet ge de letterdikte verschillend, vanaf een derde deel tot een elfde deel van de letterhoogte. De interlinie is telkens de groote letterdikte.

Plaat 31 en 32 geven grootere lettercomposities te zien. Let op het verschil in karakter van de letters in één dikte en die waarbij dik en dun gebruikt is. Opmerkelijk is het onderscheid, gemaakt door het al of niet gebruiken van het lettervoetje.

Plaat 33. Het alphabet in kleine letters, of zooals de zetter ze noemt „onderkast".

Plaat 34. De cijfers. Oorspronkelijk werden de Romeinsche cijfers gebruikt. In de 13e eeuw worden de Arabische cijfers bekend, ze verdringen langzamerhand de Romeinsche, en in de 15e eeuw zijn ze algemeen in gebruik. Ook hierbij hebben we twee typen, de cijfers van één dikte en die met breed en smal. De oude Romeinsche cijfers zijn zoo totaal buiten gebruik, dat het geen zin heeft ze hier af te beelden.

Plaat 35. Toepassing van de kleine letter. Het hier gereproduceerde is het middenstuk van een groot letterbiljet.

PERPUSTAKAAN NASIONAL

HET RANDSCHRIFT

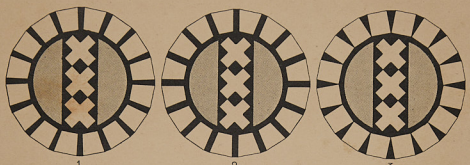

36 SCHEMA VAN EEN RANDSCHRIFT

HET plaatsen van letters en woordvormingen op 'n cirkelboog brengt aparte moeilijkheden met zich. Behalve de moeilijkheid van het evenwichtig verdeelen van de tusschenruimten tot ze voor het oog gelijk zijn en het geheel een regelmatigen indruk geeft; komt hierbij het bezwaar van het spitser worden naar het middelpunt van de compositie toe. Bij een cirkelvormig randschrift valt de cirkel als 't ware in segmenten uiteen.

Plaat 36 geeft een schema voor de mogelijkheden van indeeling van een randschrift.

Voor het gemak nemen we aan dat alle letters en evenzoo alle tusschenruimten gelijk zijn. We zien bij no. 1 dat èn de letters èn de tusschenruimten naar 't midden toe smaller worden. Bij no. 2 zien we dat alleen gebeuren bij de letters, bij no. 3 alleen bij de tusschenruimten. Ik acht no. 2 geheel verwerpelijk en no. 3 de beste wijze van oplossing. Van no. 1

PERPUSTAKAAN NASIONAL

37 RANDSCHRIFT

zou men kunnen zeggen dat de letter uitstekend aansluit bij den cirkel, goed het karakter er van heeft, doch m. i. gaat dit te veel ten koste van de letter. Probeer serieus de drie manieren, let op de verschillen en ge weet bij ervaring wat het beste is.

38 RANDSCHRIFT

Neem voor deze oefening één en hetzelfde opschrift voor de drie mogelijkheden, dan springt het verschil des te sterker naar voren.

Plaat 37 en 38 geven voorbeelden van randschriften te zien.

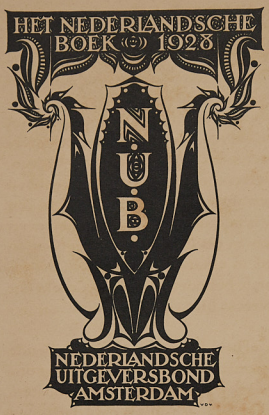

39 VERSCHILLENDE TOEPASSINGEN

HET MONOGRAM

DIT is een samenvoeging van letterteekens tot één enkel nieuw teeken. Hoewel hier de letters gebruikt en verwerkt worden ten behoeve van het nieuwe teeken, het monogram, moet men toch blijven bedenken dat het letters zijn die men verwerkt, ze moeten als letter herkenbaar blijven. Een monogram waarin de letters zoo dooreengestrengeld en verteekend worden dat men met geen mogelijkheid er een letter in onderkennen kan, is per slot geen monogram meer. Letters en ornament mogen in goede harmonie verbonden worden, maar niet verward in elkander vervloeien. De nadruk moet verschijnen waar ze behoort. De zwakke zoekt het in curiositeiten, de sterke vreest niet voor „gewoon" aangezien te worden.

De platen 39—41 geven afbeeldingen van verschillende mogelijkheden. Plaat 42 demonstreert het dwaze van het onder elkaar plaatsen van letters. Overgewaaid uit het oosten, waar het zinrijk is, wordt het zinneloos wanneer we dat, tegen onze westersche manier van lezen in, toepassen in onze lettercompositie. Wilt ge toch uitheemsch zijn, ga als de fakir rusten op 'n plank met spijkers. Ik verzeker u, dat maakt indruk. Aan het slot van mijn betoog zou ik nog eens ernstig willen waarschuwen tegen klakkeloos navolgen. Leert wat gij hebt te leeren! Uit het gekende zal in verband met uw aard het kunnen groeien en het EIGEN werk zal zijn de bekroning van een ernstig begonnen en wilskrachtig volgehouden streven.

OPCARD

40 VERSCHILLENDE TOEPASSINGEN

41 VERSCHILLENDE TOEPASSINGEN

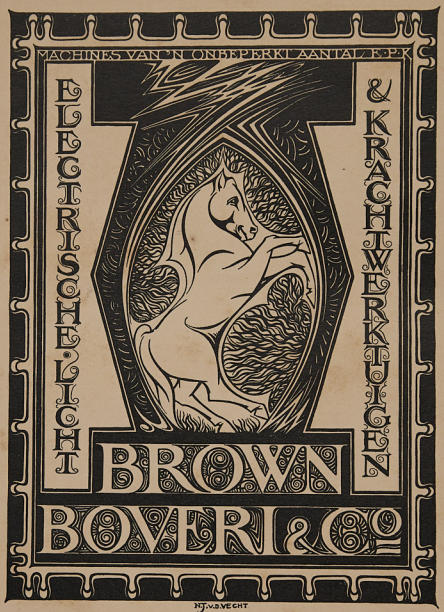

42 ONDER ELKAAR GEPLAATSTE LETTERS

TOEPASSINGEN VAN MODERNE
LETTERVORMEN

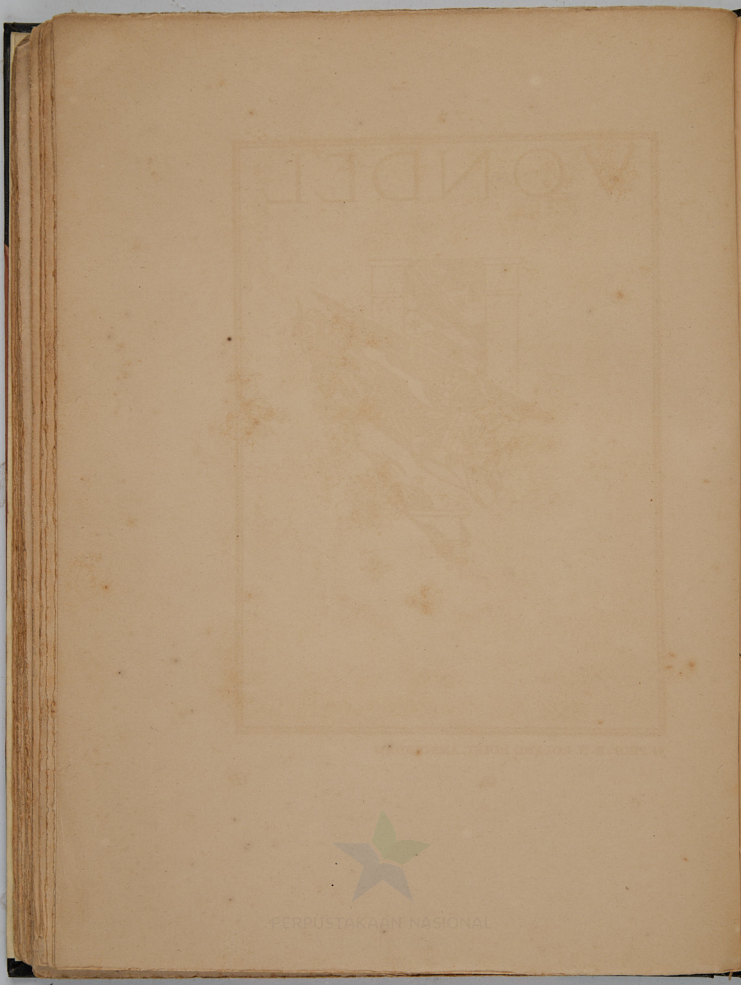

VONDEL

43 PROF. R. N. ROLAND HOLST, AMSTERDAM

PERPUSTAKAAN NASIONAL

ABCDEFGHIJKL
MNOPQRSTUV
WXYZ1234567890
abcdefghijklmnop
qrstuvwxyz

44 S. H. DE ROOS, HOLLANDSCHE MEDIAEVAL, ONTWORPEN VOOR DE LETTERGIETERIJ „AMSTERDAM" VOORHEEN N. TETTERODE TE AMSTERDAM

ABCDEFGHIJKLMNOPQ
RSTUVWXYZ1234567890
abcdefghijklmnopqrstuvwxyz

45 S. H. DE ROOS, GROTIUS, ONTWORPEN VOOR DE LETTERGIETERIJ „AMSTERDAM" VOORHEEN N. TETTERODE TE AMSTERDAM

PERPUSTAKAAN NASIONAL

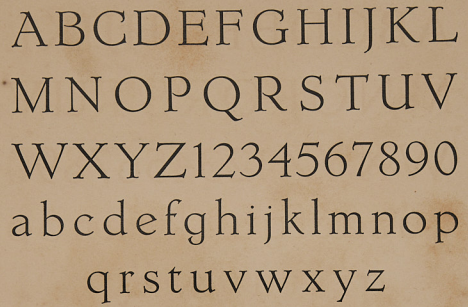

46 S. H. DE ROOS, ERASMUS MEDIAEVAL, ONTWORPEN VOOR DE LETTERGIETERIJ „AMSTERDAM" VOORHEEN N. TETTERODE TE AMSTERDAM

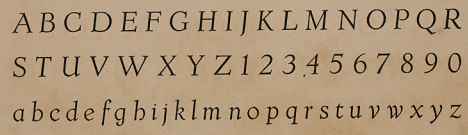

47 S. H. DE ROOS, ERASMUS CURSIEF, ONTWORPEN VOOR DE LETTERGIETERIJ „AMSTERDAM" VOORHEEN N. TETTERODE TE AMSTERDAM

PERPUSTAKAAN NASIONAL

48 JOH. B. SMITS, AMSTERDAM. ALPHABET VAN OMSTREEKS 1910. DEZE AFBEELDING IS EEN REPRODUCTIE OP WARE GROOTTE VAN EEN HOUTSNEDE

49 K. VAN LEEUWEN, AALSMEER

PERPUSTAKAAN NASIONAL

ALLE
VEZENS
VENSCHEN
GELUKKIG TE ZIJN
STREK
DAAROM UWE
VELWILLENDHEID
UIT TOT
ALLEN

GAUTAMA BOEDDHA

50 A. KURVERS, AMSTERDAM

PERPUSTAKAAN NASIONAL

51 HUIB LUNS, AMSTERDAM

PERPUSTAKAAN NASIONAL

WILHELMUS

Wilhelmus van Nassouwe
Ben ick van Duytschen bloet,
Den vaderlant ghetrouwe
Blijf ick tot in den doot.
Een prince van Orangiën
Ben ick vrij onverveert,
Den Coninck van Hispaengiën
Heb ick altijt geëert.

Voor Godt wil ick belijden
En sijner grooter macht,
Dat ick tot gheenen tijden
Den coninck heb veracht;
Dan dat ick Godt den Heere,
Der hooghster Majesteit,
Heb moeten obediëren
In der gherechticheyt.

52 ANDRÉ VAN DER VOSSEN, OVERVEEN, HOUTSNEDE LETTER ONTWORPEN VOOR JOH. ENSCHEDÉ & ZONEN TE HAARLEM

PERPUSTAKAAN NASIONAL

53 JAC. JONGERT, ROTTERDAM 1914

PERPUSTAKAAN NASIONAL

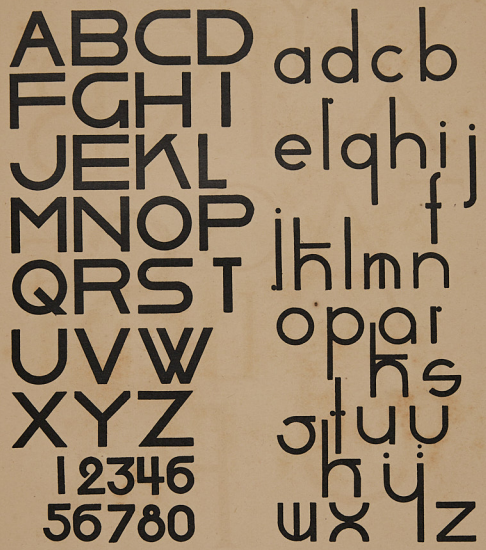

54 JAC. JONGERT, ROTTERDAM 1929

PERPUSTAKAAN NASIONAL

DE BEDRIJFSREKLAME
OFFICIEEL ORGAAN VAN DE VERENIGING TER BEVORDERING DER BEDRIJFSREKLAME

55 JAC. JONGERT

VAN NELLE'S MAGNEET KOFFIE

56 JAC. JONGERT

PERPUSTAKAAN NASIONAL

HERMAN MELVILLE

MOBY DICK

DE WITTE WALVISCH

57 J. B. HEUKELOM, AMSTERDAM

LUTETIA ROMEIN EN CURSIEF

A B C D E F G
H I J K L M N O P
Q R S T U V W
X Y Z

abcdefghijklmnopqrsſtuvwxyz
ꝛ m æ œ ct 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0 ! ? n t
ff fi fl ffi ffl ft ſt ſi ſl ſſi ſſl ſb ſh ff ſt

A B C D E F G H I J K L M N O P
Q R S T U V W X Y Z Æ Œ
A B C D E G H J K &
M N P Q R T U Y
a b c d e f g h i j k l m n o p q r s ſ t u v w x y z
æ œ ct ſt ll tt ij ꝛ k m n r t v w z &
ff fi fl ffi ffl ſb ſh fk ſſ ſi ſl ſſi ſſl ſb ſh ſk ſt

LUTETIA ROMEIN EN CURSIEF

58 J. VAN KRIMPEN TE HAARLEM. LETTERS ONTWORPEN VOOR JOH. ENSCHEDÉ & ZONEN TE HAARLEM

PERPUSTAKAAN NASIONAL

ROMANÉE ROMEIN EN KAPITALEN

A B C D E F G
H I J K L M N O P
Q R S T U V W
X Y Z

A B C D E F G H I J K L M N O P
Q R S T U V W X Y Z & Æ Œ
a b c d e f g h i j k l m n o p q r s ſ t u v w x y z
æ œ ct 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0 ! ?
ff fi fl ffi ffl ft ſt ſh fh fk ff fi fl ffi ffl ft ſt ſh fh fk ft

A B C D E F G
H I J K L M N O P
Q R S T U V W
X Y Z

DUBBELE AUGUSTIJN OPEN KAPITALEN

59 J. VAN KRIMPEN TE HAARLEM. LETTERS IN GEBRUIK IN DE DRUKKERIJ VAN JOH. ENSCHEDÉ & ZONEN. NIET IN DEN HANDEL

PERPUSTAKAAN NASIONAL

N.V. Zuid-Nederlandsche Drukkerij
's-Hertogenbosch St. Jorisstr. 37
Telefoon 624 Postgiro 64531

Serge Rouskovsky en
Angelique Rouskovsky.
Labouchère
geven kennis
van de geboorte van hun
dochter Jacqueline
Arnhem 3 Jan. 1930

60 ANDRÉ VERHORST, 'S HERTOGENBOSCH

PERPUSTAKAAN NASIONAL

Geschreven. geteekende of
gedrukte woorden zijn als
gekristaliseerde gedachten.
grootste volmaaktheid is
kristalheldere klaarheid:
de letter zij hiermede ge:
heel in overeenstemming.

61 W. PAPENHUYZEN, AMSTERDAM

HAALT HET PAARD VAN
TROJE NIET BINNEN!

62 J. D. ROS, 'S GRAVENHAGE

PERPUSTAKAAN NASIONAL

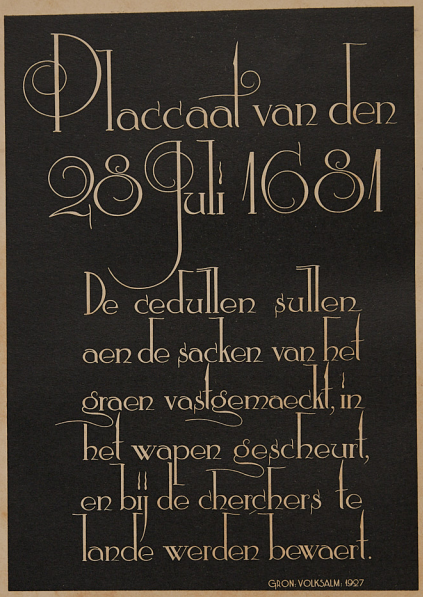

63 NATIONALE SCHILDERSCHOOL TE UTRECHT

Frisch als de morgen zijn kracht bewust
Stroomt door mijn aderen de levenslust
Lust om de hand aan den ploeg te slaan
Lust om den brave ter zijde te staan
Lust in de wereld en die haar schiep
En die er mij tot mijn werkkring riep

Frisch als de morgen zijn kracht bewust
Stroomt door mijn aderen de levenslust
Lust om de hand aan den ploeg te slaan
Lust om den brave ter zijde te staan
Lust in de wereld en die haar schiep
En die er mij tot mijn werkkring riep

64 NATIONALE SCHILDERSCHOOL TE UTRECHT

PERPUSTAKAAN NASIONAL

Voor een besteed bedrag van

fl. 10.—

of veelvoud daarvan, wordt bij inlevering der kassabonnen

20 cent terugbetaald

GEEN KORTING wordt gegeven op bieren, gazeuses, bron- en spuitwater en speciale reclame-aanbiedingen.

MEUBELFABRIEK LOOSTERBEEK

Hiermede berichten wij U dat onze fabrieksgebouwen c.a., door brand in Juli 1927 geheel vernield, thans na herbouw, opnieuw in gebruik zijn genomen, waardoor ons bedrijf weer geregeld kan worden voortgezet. ■ Aflevering kan nu, in onze aanmerkelijk uitgebreide en modern ingerichte werkplaatsen, op overeengekomen tijd geschieden. ■ Uwe aanvragen hopen wij stipt te behandelen en beloven U nauwkeurige uitvoering van Uwe bestellingen. ■ Bezichtiging van onze werkplaatsen en toonkamers stellen wij ten allen tijde zeer op prijs.

Hoogachtend G. Pelt J. Jzn. Directeur

L O V MEUBELEN, WOONINRICHTINGEN, BETIMMERINGEN, STOFFEERINGEN

65 MACHIEL WILMINK, ROTTERDAM

TEGELS VOOR WANDEN EN VLOEREN

„VOOR ELCK WAT WILS"

66 N. J. VAN DE VECHT, AMSTERDAM

EEN
„IDEALE"
KRACHTBRON:

WATER!

BETREKT UW
TURBINES
VAN

THEODOR
BELL &
CIE

KRIENS LUZERN

67 N. J. VAN DE VECHT, AMSTERDAM

ZAINUDIN
27-7-92

NEDERLANDSCHE AMBACHTS- EN NIJVERHEIDSKUNST

De jaarboeken van Nederlandsche Ambachts- en Nijverheidskunst worden uitgegeven op initiatief van de V.A.N.K. met steun van het Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen met het doel de stijgende belangstelling voor verbetering van het aesthetisch inzicht aan te moedigen. Hoevelen voelen niet dat de schoonheid juist van de dingen van dagelijksch gebruik en van de voorwerpen die wij steeds om ons heen hebben het levensgeluk in hooge mate bevorderen. De verschenen jaarboeken geven in woord en beeld voorlichting, overvloedig materiaal voor ontwikkeling en overtuiging, zij vormen een werk van hooge cultureele waarde. Talrijke zorgvuldig uitgevoerde afbeeldingen laten het voornaamste werk zien door de Nederlandsche nijverheidskunstenaars voortgebracht.

1929. Ruimte, door W. F. Gouwe. Met 140 afb., waarvan een aantal in kleuren. Band- en omslagversiering van V. Huszar. f 5.25, geb. f 6.75. De ontwikkeling der vormgeving na 1900 was hoofdzakelijk en essentieel die van het ruimtebewustzijn.

1928. Uitzichten en stroomingen in de kunstnijverheid. Inleiding van Jo de Jong; Jan Toorop, door Huib Luns; De moderne kunstnijverheid als historisch verschijnsel, door Dr. F. H. Fischer. 175 afb. f 5.25, geb. f 6.75.

1927. Met bijdragen van Huib Luns, J. B. Smits, N. J. van de Vecht, Bert Nienhuis, J. A. Jacobs, W. Papenhuizen, Jac. Jongert en H. Ellens. 160 afb. f 5.25, geb. f 6.75.

1925—'26. Met bijdragen van Just Havelaar en W. H. Gispen. 101 afb. f 5.25, geb. f 6.75.

1923—'24. Met bijdragen van Prof. W. van der Pluijm, A. H. Bähler, H. C. Verkruysen, Dr. M. H. J. Schoenmaekers, Prof. R. N. Roland Holst en Erich Wichman. 103 afb. f 5.25, geb. f 6.75.

1922. Met bijdragen van J. L. M. Lauweriks, H. Th. Wijdeveld, H. C. Verkruysen, Dr. M. H. J. Schoenmaekers, B. Bake, A. P. Smits en Joh. B. Smits. 2 houtsneden en 132 afb. f 5.75, geb. f 7.50.

1921. Met bijdragen van Dr. J. D. Bierens de Haan, Bert Nienhuis, Mr. J. F. van Royen en E. Sieuwerts van Reesema. 105 afb. f 6.25, geb. f 7.75.

1920. Met bijdragen van J. L. M. Lauweriks, Sem Dresden, Just Havelaar, Frank Luns, Alb. Plasschaert en E. Wichman. 101 afb. f 5.25, geb. f 6.75.

1919. Met bijdragen van Prof. R. N. Roland Holst, P. M. Cochius, A. P. Smits, J. M. van der Mey, Dr. H. P. Berlage en M. J. Granpré Molière. 138 afb. f 4.25, geb. f 5.75.

N.B. Complete stellen met 25 pCt. reductie van den prijs der ingenaaide boeken. Vraag prospectus.

OpCARD

